

Albin Eser, Michael Fiberhofen, Barbara Huber (Hrsg.): Korruptionsbekämpfung durch Strafrecht, Edition inscristim, Freiburg im Breisgau 1997, 490 sider.

I Tyskland er korruption blevet et alvorligt problem. For eksempel etablerede Deutsche Bahn i slutningen af 2000 en særlig ombudsmandsinstitution til at gøre noget ved problemet. Denne institution har efter oplysninger fra Transparency International allerede omkring 25 korruptionssager under behandling.

Problemerne med den stigende korruption førte i 1995 til, at Bayerns justitsministerium henvendte sig til Max-Planck- Institutet for international strafferet i Freiburg for at få foretaget en retssammenlignende undersøgelse med henblik på at få inspiration til en skærpet lovgivning.

Medarbejdere ved instituttet udarbejdede fremstillinger af den strafferetlige og procesuelle stilling i Sverige, Belgien, Holland, Frankrig, Østrig, Schweiz, Italien, Spanien, Portugal, Grækenland, Tyrkiet, Polen, Slovenien, Rusland, England, USA, Japan, Kina og Colombia.

Disse fremstillinger er blevet samlet i bogen "Korruptionsbekämpfung durch Strafrecht". Det er blevet til et værk på ialt 790 sider.

Alene bogens omfang viser, hvilket stort arbejde det har været at udarbejde den. Direktøren for Max-Planck-Institutet Albin Eser nævner da også i forordet, at omfanget af denne opgave har bevirket, at andre forskningsaktiviteter har måttet udsættes. Han finder denne prioritering velbegrunder under hensyn til det samfundsproblem, korruptionen nu repræsenterer. At problemet er meget alvorligt, kan jeg kun være enig i. Men om det er den rette anvendelse af forskningsressourcerne, er jeg, som det vil fremgå, mere i tvivl om.

Hver af de undersøgte lande er efter et ensartet skema beskrevet i særskilte kapitler, og der foretages derefter i et afslutningskapitel en sammenligning og søges opstillet konklusioner i forhold til tysk ret. Her findes der også et mindre afsnit om de internationale bestræbelser på korruptionsbekæmpelse. Det anføres med rette, at man skal være forsigtig med at beskrive retstilstanden i et land alene ved at gengive indholdet af nogle lovbestemmelser. For at få et retvisende billede, må man se de enkelte retsregler i den kontekst, hvori de indgår, altså som led i et samlet retssystem. Det gælder ikke mindst, når der i sammenligningen indgår Common-law lande som England og USA og et så specielt retssystem som det kinesiske. Dertil kommer naturligvis, at det, når man taler om et fænomen som korruption, vel er mere interessant at se på håndhævelsen af retsreglerne end på større eller mindre detailforskelle i reglernes udformning.

Alle lande har regler om aktiv og passiv bestikkelse vedrørende både offentligt - og privat ansatte. Der er variationer med hensyn til hvilke hvervsudøvere, der ved siden af egentlige myndighedspersoner henregnes til det offentlige beskyttelsesområde. Der er også variationer med hensyn til den konkrete forbindelse, der kræves mellem den handling, bestikkeren søger at opnå, og den fordel, den bestukne tilbydes. Kan der for eksempel dømmes for passiv bestikkelse, hvis fordelen er ydet efter at den offentligt ansatte har truffet beslutningen? Der er forskel mellem den måde, man fastsætter en nedre grænse mellem på den ene side tilladelige gaver i social sammenhæng og på den anden side bestikkelse, og på hvorledes man behandler tilfælde, hvor fordelen ikke går direkte til den, der kan træffe afgørelsen, men til en anden offentligt ansat eller politiker, der har indflydelse på den, der skal træffe afgørelsen. Men det er alle sammen problemstillinger, der allerede er velkendte i for eksempel dansk teori og praksis. Bogen fremdrager dog også spørgsmål, jeg ikke tidligere har set behandlet. Der er for eksempel en redegørelse

for de aftaler, der i angelsaksisk ret kan indgå med "kronvidner", der opnår straffrihed og efterfølgende beskyttelse mod at fremstå som vidner blandt andet i korruptionssager. Der rejses spørgsmål om, hvordan man skal behandle bestikkelse af deltagere i sportsskæmp, og om der må gælde særlige anmeldelsespligter i disse sager, eventuelt undergivet et disciplinæransvar. Endeligt er det også nyt for mig, at man i svensk ret har en fælles straffebestemmelse vedrørende bestikkelse af offentligt og privat ansatte, men dog med en forskel i påtalerreglerne.

Bogen berører næsten ikke den udvikling i den strafferetlige og straffeprocessuelle behandling af korruption, der i de senere år er drevet frem af organisationer som OECD, Europarådet, EU og FN. Alt dette er der derimod - sammen med en udførlig fremstilling af gældende dansk ret - redegjort for i det forslag til ændring af straffeloven (Grovmomssvig, EU-svig og bestikkelse af udenlandske tjenestemænd m.v.), der af det danske justitsministerium blev fremsat den 6. oktober 1999 og gennemført ved lov nr. 228 af 4. april 2000. Det er faktisk mere givende at læse bemærkningerne til dette lovforslag, end at studere den tyske fremstilling.

Om udviklingen med hensyn til korruption og de foranstaltninger, der aktuelt træffes for at bremse udviklingen, gives der iøvrigt udmærket information igennem Transparency International's newsletter og hjemmeside, der findes på <http://www.transparency.org>.

Her vil man også kunne finde en liste over lande rangeret efter forekomsten af korruption, som den antages at være i de enkelte lande.

Det er naturligvis helt andre faktorer end udformningen af landenes strafferegler, der bestemmer placeringen på listen.

Hans Henrik Brydensholt
Østre Landsret, København

Albin Eser, Günter Heine, Barbara Huber (eds.): Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities. International Colloquium Berlin 1998. Freiburg im Breisgau: Beiträge und Materialien aus dem Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht Freiburg, Band S 78, 1999. 379 sider. ISBN 2-86113-942-1.

Antologin är en rapport ifrån ett internationellt kollokvium som hölls i Berlin 4-6 maj 1998. Termen »internationell« är här verkligen på sin plats eftersom bidragen härstammar ifrån Tyskland, Spanien, USA, Belgien, Kanada, Kina, Italien, Sydafrika, Portugal, Japan, Danmark samt Storbritannien. Bidragen är indelade i sju kapitel med olika rubriker. Det första kapitlet behandlar grundläggande frågor om former och skäl för ett straffansvar för organisationer. Det andra innehåller en översikt av den internationella utvecklingen inom området. Det tredje kapitlet berör frågor om de straffteoretiska grunderna för ett straffansvar för kollektiva enheter. Olika typer av sanktioner behandlas i det fjärde kapitlet. Straffprocessuella frågor som aktualiseras vid korporativt straffansvar återfinns i det femte kapitlet. Andra alternativ än kriminalisering behandlas i det sjätte kapitlet. I det sjunde och sista kapitlet bidrar en av redaktörerna, Albin Eser, med några utvärderande komparativa iakttagelser. Slutligen återfinns sist i antologin en intressant lista med kollokviets rekommendationer för denna typ av straffansvar.

För det första skall sägas att antologin är en utmärkt översikt över de frågor som vanligtvis betraktas som grundfrågor när det gäller det korporativa straffansvarets vara eller

inte vara. Genom att ett flertal olika rättstraditioner är representerade kan man också bilda sig en relativt klar uppfattning om hur dessa grundfrågor nyanseras och formuleras beroende av rättskulturella faktorer. Antologin kan därför med stor behållning läsas av både den som är straffteoretiskt intresserad de lege ferenda och av den som är i behov av en lättåtkomlig komparativ översikt av gällande rätt vad gäller det korporativa straffansvaret i olika rättssystem.

Det finns en viss överlappning av frågeställningarna mellan de olika kapitlen. Ett tema som ständigt återkommer är beskrivningen av den traditionella straffrättens ineffektivitet i förhållande till nya former av brottslighet. Den utgångspunkt som dominerar genom flertalet bidrag är att något måste göras, att kampen mot brottsligheten måste intensifieras (se t.ex. s 1, 79, 130-131, 277, 305). Parallellt med denna beskrivning av brottsutvecklingen löper ett annat tema, nämligen den för all straffrättsdogmatik grundläggande frågan om formulering av straffsubjektet; förhållandet mellan individ och det som omväxlande kallas korporationer, associationer, företag, system och struktur. Generellt kan sägas att antologin innehåller ett antal väl genomarbetade försök att kombinera straffrättsliga begrepp som handling, underlåtenhet och skuld med beskrivningar av viss brottslighet som sprungen ur organisatoriska faktorer på företags-, nationell och internationell nivå. Dessa två huvudteman, en hotfull brottsutveckling och formuleringen av straffsubjektet, separeras dock sällan tydligt från varandra och bryts inte heller ofta ned i mindre delfrågor. Detta får till följd att resonemangen, särskilt när de innehåller förslag på eller kritik av konkreta lagreformer, på ett relativt diffust sätt pendlar mellan kriminaliseringsskäl, frågor om straffsubjektets natur, processuella frågor samt förhållandet mellan straffrätt, administrativ lagstiftning och civilrätt. Denna tematiska överlappning mellan och inom kapitlen är inte unik för bidragen i denna antologi utan illustrerar ganska väl det sätt på vilket en huvudsakligen kriminologisk diskussion om den så kallade ekonomiska brottsligheten kommit att aktualisera grundläggande straffrättsliga frågor. Vidare illustrerar antologin att frågan om ett kollektivt eller ett korporativt straffansvar sällan diskuteras i en rent rättslig mening. Det finns ofta ett inte alldeles lätthanterligt beroende av företeelser, föreställningar och inte minst terminologier som hämtats ifrån discipliner som ekonomi, organisationsteori, sociologi och statsvetenskap (se t.ex. Günter Heine s. 244, J.F Nijboer s. 305 och Yvon Dandurand s. 269). Mer om de eventuella problem som följer av dessa disciplinära och tematiska sammanflätningar efter en redogörelse för några av bidragen.

Det första kapitlet innehåller texter som behandlar hur olika former av korporativt ansvar utvecklats i den anglosaxiska, kontinentaleuropeiska, japanska och kinesiska rättskulturen. I detta kapitel finns också några tolkningsförslag till varför utvecklingen följt vissa linjer. Bakgrunden tycks ofta vara beskrivningen - eller upplevelsen - av en konflikt mellan å ena sidan ett individuellt straffansvar baserat på individuella gärningar och individuell skuld och å andra sidan behovet av att stävja samhällsfarlig kriminalitet som antas vara knuten till komplexa organisatoriska strukturer. Inte sällan knyts konflikten till den ekonomiska utvecklingen, (bristande) etik i affärlivet och den så kallade globaliseringen (se t.ex. Klaus-Dieter Benner s. 53, 56 och Gerd Eidam s. 63,65). Huvudartikeln i detta kapitel är en historisk och komparativ redogörelse av John C Coffee. Coffee visar hur den centrala frågan om korporativa gärningar och korporativ skuld lösts historiskt och inom olika rättstraditioner. Tre modeller anges som representativa. Den första utvecklades på federal nivå i USA (och även i vissa delstater) och

innebär ett vikarierande straffansvar för korporationen. Korporationen ansvarar för de underställda individernas lagöverträdelse inom ramen för deras anställning. Detta ansvar följer alltså principen respondeat superior. Den andra modellen utvecklades i Storbritannien och brukar uttryckas som »alter ego teorin« eller »identifikationsteorin«. Korporationen betraktas enligt denna teori inte som ansvarig för någon annans gärningar, utan vissa (högre) funktionärer inom korporationen betraktas istället som identiska med korporationen; dessa funktionärer kallas korporationens »directing minds«. Dessa funktionärens gärningar är detsamma som korporationens gärningar och korporationen straffas för sina egna gärningar. Den tredje modellen är den som länge dominerade på den europeiska kontinenten och som utgick ifrån principen »societas deliquere non potest«, det vill säga att ett korporativt straffansvar helt enkelt faller utanför det straffrättsdogmatiska systemet. Coffee slutsats är att den moderna rättspolitiska stridsfrågan inte längre består i valet mellan dessa olika modeller. Det går enligt Coffee inte längre att betrakta problemet ur en sådan formaljuridisk synvinkel (s. 35). Istället menar Coffee att trenden i praxis och lagstiftning i såväl USA, de brittiska samväldesländerna som i kontinental-europa visar att frågan istället är av en funktionalistisk natur: Hur skall rätten kunna påverka komplext organisatoriskt oäktsamt beteende? De lösningar som valts i olika länder på senare tid pekar enligt Coffee alla i denna mera pragmatiska riktning. Som exempel anförs den australiska strafflagen som använder sig av begreppet »corporate culture« för att beskriva en form av kollektiv oäktsamhet. Vidare anges den holländska lösningen som konstruerar en kollektiv skuld genom begreppet »collective knowledge«; många individers samlade insikter eller kunskaper om lagöverträdelsen leder till att skuldkravet betraktas som uppfyllt för korporationen som sådan. Coffee anför också det avsnitt i US Sentencing Guidelines Manual som rör korporativa straff. En central idé är där definitionen av det som kallas »an effective compliance plan«, organisationens interna system för att förutse, förebygga och åtgärda lagöverträdelse.

Det andra kapitlet innehåller översikter och kommentarer av utvecklingen i tysk och belgisk rätt samt en redogörelse för hur internationella förhållanden och åtaganden (inom EU, OECD, Europeiska Rådet, FN) påverkar frågan om korporativt straffansvar. I den inledande artikeln av Gerhard Fieberg ges en god beskrivning av förhållandena i tysk rätt. Inledningsvis presenterar Fieberg lite om bakgrunden till att straffansvaret för juridiska personer kommit att bli föremål för debatt i Tyskland (s. 83). Det rör sig enligt Fieberg om ett missnöje med uteblivna sanktioner:

»[...] complaints of the lack of sanctions in cases of economic and environmental crimes, as well as in organised crime. Crimes committed by associations, in particular corporate crime, account for 80% of serious economic crime cases. Annual estimates of the resulting damage amount to some 20 billion DM« (s. 83).

Det finns anledning att något kommentera detta citat. En sådan beskrivning av en hotfull brottsutveckling och rättsväsendets oförmåga att effektivt sanktionera vissa kategorier av brott är en typisk startpunkt för nära nog alla diskussioner om korporativt straffansvar. Det är värt att notera hur en stor mängd termer och begrepp införs utan att de tydligt definieras eller särskiljs. Man frågar sig om de används som synonymer eller om de benämner olika företeelser. Är de legaldefinitioner? I det citerade avsnittet tycks huvudtermen vara »crimes committed by associations« medan undertermen är »corporate crime«. Samtidigt nämns »economic crimes« som en samlingsterm, men denna term befinner sig samtidigt vid sidan om »environmental crime« och »organised crime«.

Detta kan tyckas vara av endast framställningsteknisk betydelse, men faran är att denna mångfald av obestämda och snarlika begrepp får en stor betydelse för innehållet i och karaktären av de rättsliga resonemang som följer. Det är olyckligt att det redan i de grundläggande beskrivningarna av det man uppenbarligen betraktar som ett allvarligt samhällshot råder en avsevärd terminologisk oreda.

Fieberg konstaterar att associationer kunde straffas som sådana enligt tysk rätt fram till slutet av 1700-talet. Synsättet förändrades i och med upplysningen och då associationer blev ett allt viktigare inslag i samhällslivet. Den straffrättsliga delen av den fyrtionde juristkongressen i Hamburg 1953 uttalade enhälligt sitt motstånd mot ett straffansvar för associationer. Fieberg redovisar sedan överskådligt och koncentrerat de huvudargument som brukar anföras för och emot ett straffansvar för associationer (s. 84ff). Fyra skäl brukar således anges för att införa ett sådant straffansvar: (1) befintliga administrativa sanktioner är ej ändamålsenliga; (2) individuell avskräckning är inte ändamålsenlig vid brott inom associationer eftersom den motverkas av lojalitet gentemot associationen; (3) individuell straffmätning förhindrar en vedergällning som står i proportion till brottslighetens allvarliga skadeverkningar; (4) moderna företags struktur innebär att ansvaret upplöses och osynliggörs inom organisationen. Fieberg presenterar sedan fem huvudskäl som talar mot ett straffansvar för associationer: (1) juridiska personer har ej handlingsförmåga eftersom de saknar vilja och detta är ett faktum som lagstiftaren inte kan påverka emedan handlingar betraktas som ett naturligt faktum som rätten ej kan konstruera. Till detta argument rörande handlingsförmågan är också knutet den principiellt viktiga straff-rättsdogmatiska ståndpunkten att fysiska personers gärningar inte kan tillräknas associationen som sådan eftersom tillräknandet av en handling är något annat än handlingen som sådan. Vidare brukar anföras mot ett korporativt straffansvar att (2) associationer saknar skuldförmåga eftersom de inte har en egen fri vilja och inte kan fatta egna moraliskt giltiga beslut; (3) straffet saknar betydelse för associationer eftersom dessa inte har en egen förmåga att rätta sig efter normer; (4) bestraffning av associationer strider mot principen »non bis in idem« i de fall då både en individ och associationen i vilken individen ingår drabbas av straff; (5) ett straffansvar för associationer måste avvisas av rättviseskäl eftersom det finns risk att straffa oskyldiga medlemmar i organisationen.

Därefter följer i Fiebergs artikel en genomgång av olika föreslagna eller redan genomförda alternativa sanktioner mot associationer. Någon närmare analys av de ovan refererade argumenten bidrar Fieberg inte med. Som redan påpekats är utgångspunkten för Fieberg en bakgrundsbeskrivning av en brottslighet som medför stora samhälleliga ekonomiska förluster. Denna brottslighet benämns med en mängd mångtydiga begrepp. Denna bakgrundsbeskrivning utgör alltså skälet för att något måste göras. Samtidigt påpekas de - särskilt i tysk rättstradition - stora straffrättsdogmatiska problemen som ett renodlat korporativt straffansvar föranleder. Den uteblivna analysen av argumenten för och emot hade kanske kunnat erbjuda en viss struktur åt dessa upplevda straffrättsliga problem. Det tycks som om argumenten för ett införande av ett korporativt straffansvar rör sig inom en sfär, medan argumenten mot befinner sig, åtminstone delvis, inom en annan.

Argumenten för ett korporativt straffansvar, som de presenteras av Fieberg, handlar för det första om problem med insyn i och dokumentation av brottsliga gärningar som begås under utövande av näringsverksamhet. Det rör sig alltså om bevisvärigheter inom ramen för en konkret straffprocess. För det andra handlar argumenten om behovet av effektivare eller strängare sanktioner mot vissa kategorier av brottslighet. Argumenten

för ett korporativt straffansvar kan, som de sammanfattats av Fieberg, placeras i den sfär som rör kompetens och arbetsmetoder för polis och åklagare samt ett antal skäl för (ny-) kriminalisering eller straffskärpningar. Argumenten mot ett korporativt straffansvar, som de presenteras av Fieberg, tycks huvudsakligen handla om något annat. Här gäller det snarare grundläggande frågor om ett moralfilosofiskt rättfärdigande av formuleringen av straffsubjektet. Tolkningsvis kan dessa motargument placeras inom en sfär som innehåller straffrättens allmänna läror. En vidare analys av argumenten för och emot hade möjligen kunnat belysa i vilken mån dessa argumentationer verkligen emöter varandra i sak.

Mera djuplodande analyser finns i några bidrag i antologins tredje kapitel »Establishing a Basis for a Criminal Responsibility of Legal Entities«. Heiner Alwart menar till exempel i sitt tankeväckande och intressanta bidrag att frågan om ett korporativt straffansvar kräver mycket av dem som ger sig i kast med den. Alwarts utläggningar är värda att i någon mån citera:

»The basis for a criminal responsibility of collective entities cannot be established in any casual way. On the contrary, the substantial brain power of a whole generation, which is constantly under threat from nonsensical influences, is required to tackle this task. A task which is closely connected with the fundamental problem of the personification of the crime«; (s. 147); »[...] I am urged to ask whether we have at our disposal sufficient intellectual power that can question the traditional structures of responsibility. For behind the problem of moral and criminal responsibility of collective entities is a hidden fundamental question of virtually monumental proportions [...] how do we even personalize crime in the world? Who shall bear or share responsibility? The individual? The family or the whole clan? The corporation or the sole manager himself? The society? The whole population? The Germans? The Serbs?« (s. 145)

Alwart menar vidare att frågan om kollektivt straffansvar berör komplicerade samband mellan de ekonomiska och rättsliga systemen, vilket ställer krav på interdisciplinära vetenskapliga insatser. Alwart problematiserar också själva organisationsbegreppet och menar att rättsliga sanktioner mot något vi kallar organisationer riskerar att hemfalla åt fiktioner. Korporationens gränser är oklara, särskilt i det perspektiv Alwart kallar »the reality of the global player and the networks« (s. 152). Detta gör att förutsättningarna för en straffrättslig reglering saknar tillräcklig stringens.

Vincenzo Militello lanserar i sitt bidrag en teoretisk analysmodell av problematiken kring det kollektiva straffansvaret. Militello menar att det finns tre angreppssätt (s. 183ff). Det första kallar han »deductive-idealist«. Detta angreppssätt karakteriseras av att det utgår ifrån de sedan länge dominerande liberala grundvalarna för straffrätten. En härledning från dessa grundprinciper ger vid handen att ett kollektivt ansvar som sådant är oacceptabelt:

»The demands of a human perpetrator determine essential elements of the offence, like the action, the mens rea and the nature of the punishment« (s. 184).

Det andra angreppssättet kallar Militello för »inductive-empiricist«. Detta angreppssätt kännetecknas av att det betonar de allvarliga sociala risker som den ekonomiska brottsligheten medför, som till exempel vid miljöbrott, penningtvätt och korruption. Dessa allvarliga risker ställer krav på införandet av sanktioner som är lämpade för att bekämpa brottslighet också när enskilda individers gärningar är svårbevisade eller då det är tydligt att brottslighetens förverkligande inte är beroende av enskilda individer. Det

tredje angreppssättet, vilket också är det Militello förespråkar, kallar han för »dialectical-critico«. Tanken med detta angreppssätt anger Militello till att vara möjligheten att testa giltigheten av de traditionella straffrättsliga ramarna trots den historiska motsättningen mellan det han kallar liberal straffrätt och de nya skyddsbehoven. Militellos tredje väg tycks bestå i att använda sig av skuldbegreppet »organized culpability«. Under förutsättning att det utvecklas en teori om ansvarsfrihetsgrunder för organisationer så menar Militello att ett sådant skuldbegrepp kan rättfärdigas:

»[...] the 'modernization' of the classical concept of culpability through a better definition of its exclusion can find its legitimation in the [...] growing understanding of the necessity of adequate measures against corporate crime: the limitation of the recognition of excuses depends on the historically changeable normative understanding of the society.« (s. 187).

Förändringen av skuldbegreppet förutspås av Militello gå fortare och fortare alltefter-som medvetenheten ökar om det han kallar »the danger of collective subjects in modern crime« (s. 187). Militello tycks alltså, utifrån en blandning av kriminaliseringsskäl, en beskrivning av brottsutvecklingen och antaganden om brottslighetens genesis i den organisatoriska kontexten, argumentera för det rationella och rättfärdiga i införandet av ett kollektivt skuldbegrepp i straffrätten.

De tyska röster som är kritiska mot införandet av ett renodlat korporativt straffansvar representeras bland annat av Bernd Schünemann (s. 225-233). Schünemann konstaterar att principen *societas delinquere non potest* övergivits i Nederländerna, Frankrike och Skandinavien (Sverige har dock ännu inte infört ett renodlat korporativt straffansvar). Schünemann skärskådar två sätt att konstruera ett genuint straffansvar för korporationer. Den första varianten kallar han »representationsmodellen« och den andra »systemteori-modellen«. Representationsmodellen ligger enligt Schünemann till grund för den franska strafflagens bestämmelser om korporativt ansvar och har sina rötter i identifikations-teorin i Common Law. Grundtanken i representationsmodellen är således att korporationer genom en imputationsprincip äger förmåga till att handla och att uppvisa skuld. Handlingar och skuld hos korporationens organ (de fysiska personerna) betraktas som identiska med korporationens handling och skuld. Schünemann menar att representationsmodellen strider mot den straffrättsliga konformitetsprincipen. Förmågan att handla annorlunda är, enligt Schünemann, ett empiriskt faktum som inte kan ersättas av ett tillräknande på normativa grunder. Representationsmodellen uttrycker därför i själva verket ett vikarierande ansvar, vilket Schünemann med hänvisning till Kant avvisar som stridande mot grundläggande villkor för såväl moralisk som rättslig skuld. Systemteori-modellen i sin tur betraktar Schünemann som en modernare variant av Gierkes realism-teori angående juridiska personers natur (med terminologi hämtad från Luhmann och förfinad av bland andra Lampe). Korporationen betraktas enligt systemteorin som något mera och något kvalitativt annat än endast summan av individerna som utgör densamma. Korporationen äger i sig själv specifika egenskaper. Medlemmarnas kommunikation, förväntningar och beteenden inom korporationen ger ett överindividuellt innehåll åt korporationen. Det finns inom korporationen något som kan kallas en gruppanda. Denna gruppanda eller grupp känsla kan observeras när den kränker rättsgoda i den omgivande sociala verkligheten. Eftersom medlemmarna inom korporationen agerar med korporationens intressen för ögonen, kan straff riktade mot korporationen som sådan ha en preventiv verkan. Schünemanns analys går ut på att det finns en materiell skillnad mellan

de primära straffrättsliga normer riktade mot skadliga gärningar som begås av individer och de normer som riktas mot korporationen. Normer som tillämpas gentemot korporationen förbjuder enligt Schünemann inte i sig kränkningar av något rättsgott, utan syftar endast till att upprätthålla en acceptabel organisatorisk standard. Ett brott mot en norm riktad mot korporationen har därför, enligt Schünemann, i sig inga negativa konsekvenser för någonting utanför korporationen som sådan. Med hänvisning till Teubner betraktar Schünemann normer riktade mot korporationen som en del av en reflexiv rätt i autopoietiska system; normer som inte föreskriver ett visst handlingssätt utan endast kräver ett visst resultat. Det står korporationen fritt att välja medel för att uppnå resultatet.

Det är också detta systemteoretiska perspektiv som ligger till grund för Schünemanns eget intressanta förslag till sanktionsmodell som återfinns i antologins kapitel om sanktioner (s. 293ff). Schünemanns förslag är införandet av en sanktion som han kallar »placing the enterprise under supervision (guardianship)« (s. 296), en slags övervakningsstraff. Enligt Schünemanns utkast bör förutsättningarna för övervakning vara att en »management member« på företagets vägnar begår en lagöverträdelse av straffrättslig eller administrativ karaktär samt att det föreligger en risk för fortsatta lagöverträdelser. En sådan risk för fortsatta lagöverträdelser skall presumeras om överträdelserna var ansevärd i betraktande av den plikt som åsidosatts eller de skador som uppstått. Är dessa förutsättningar uppfyllda skall en domstol utse en övervakare (antingen en enskild person eller en myndighet etc.) varefter företaget i fråga vid alla rättshandlingar måste ange att det är satt under övervakning. Övervakaren har rätt att närvara vid och ta del av all information som berör företagets förehavanden. Vidare skall övervakaren garanteras tillträde till verksamhetens lokaler och arkiv samt ges möjlighet att från de anställda skaffa sig information om verksamheten. Övervakaren får dock inte fatta verksamhetsrelaterade beslut. Om företaget obstruerar övervakningen kan en bot dömas ut. Företagets ledning behåller alltså i princip kontrollen över verksamheten samtidigt som en offentlig insyn garanteras. En sådan insyn förutspås kunna minska risken för fortsatt brottslighet inom ramen för verksamheten. Vidare är Schünemanns antagande att en sådan sanktionsform har en allmänpreventiv effekt genom att den innebär en avsevärd prestigeförlust för företagsledningen.

Fördelarna med denna sanktionsform anger Schünemann till kombinationen av repressiva, preventiva och framåtblickande element som träffar det han kallar brottslighetens källa eller ursprung, »the criminal attitude within the entity« (s. 298), samtidigt som sanktionen, till skillnad från stora bötesbelopp, inte hämmar företagets ekonomiska effektivitet och inte heller inkräktar på aktieägarnas rättigheter. Vidare tar denna sanktionsform hänsyn till den beskrivning av ett företags funktionssätt som Schünemann är anhängare av, nämligen att individers beteende inom en grupp påverkas av den så kallade företagskulturen:

»[...] the deterrent effect of criminal law on the behaviour of an individual within a group is weakened if and as corporate culture transmits deviant values and rules« (s. 295).

Trots att Schünemanns sanktionsmodell alltså utgår ifrån att en enskild person i ledande ställning inom företaget har begått en lagöverträdelse, betonas att modellen inte är en tillämpning av den ovan nämnda representationsmodellen respektive identifikations-teorin. Dessa modeller strider ju enligt Schünemann mot grundläggande straffrättsdogmatik. Den enskilda lagöverträdelserna skall därför istället enligt Schünemann betraktas som en indikation på (inte en identifikation av) att det föreligger en »criminal corporate attitude or, in other words, a detrimental corporate culture« (s. 299).

Når man ger sig i kast med frågor om straffansvar för korporationer eller andra kollektiva enheter kommer man mycket snart att stöta på de många definitioner som avser att kategorisera viss brottslighet som »modern«, »ekonomisk«, »organiserad«, »white-collar«, »internationell« och så vidare. För att undvika att diskussionen stannar vid dessa definitionsfrågor måste man ibland välja att helt enkelt gå förbi dem. Denna konferensrapport väljer just att till största delen gå förbi dessa frågor för att istället ägna sig åt huvudfrågan, det korporativa straffansvarets vara eller inte vara. Detta är en förställd strategi för att nå resultat. Som redan antytts är emellertid en sådan strategi inte helt problematisk. Syftet att bekämpa brottsligheten riskerar att förhindra en kritisk granskning av själva problemformuleringen. Det är inte helt självklart att man skall ta beskrivningarna av brottsutvecklingen som »global«, »organiserad«, »ekonomisk«, »högteknologisk« och så vidare, som en naturlig utgångspunkt som inte behöver granskas i sig. Ett kritiskt förhållningssätt till de bakomliggande problembeskrivningarnas innehåll och ursprung kan vara givande när terminologin är så mångtydig och interdisciplinär som inom detta område. När en sådan analys av själva utgångspunkterna till stor del uteblir riskerar terminologin att dölja en sammanflätning av olika frågor som torde tåla att behandlas var för sig. Tolkningen av fakta om brottsutvecklingen är i sig väsentlig. Formulering av skäl för nykriminalisering (inklusive formulering av nya rättsgoda på grund av t.ex finansiellt samarbete inom EU) kan också vara viktigt i vissa sammanhang. Resurs- och kompetensfrågor för polis och åklagare är självklart också ett aktuellt ämne. Bevisvärigheter på grund av en ökad geografisk rörlighet eller en teknisk utveckling är ytterligare ett viktigt undersökningsområde. Även olika förslag på nya sanktionsformer för att uppnå större effektivitet eller rättvisa bör naturligtvis blir föremål för kvalificerat övervägande. Det är emellertid ur rättslig synpunkt betydelsefullt att frågorna inte förväxlas med varandra. Inte minst bör åtskillnad göras mellan kriminaliseringsskäl å ena sidan och frågor om straffsubjektets natur å den andra. En kritisk synpunkt kan därför vara att dessa olika teman inte utan vidare låter sig sammanfattas till frågan om hur ett ändamålsenligt och straffrättsdogmatiskt rättfärdigt kollektivt straffsubjekt skall formuleras. Heiner Alwart avslutar sitt bidrag med ett i detta avseende betydelsefullt motto:

»[...] we shall deal with this whole matter only when we are really sure of what we are doing.« (s, 152).

Sverker Jönsson
Lunds universitet

Ingrid Sahlin: Brottsprevention som begrepp och samhällsfenomen. Arkiv forlag, Lund 2000, 178 sider.

I denne boka tar Ingrid Sahlin (IS) opp forebygging til bred, grundig og nyansert diskusjon. Det kan trenge, for tiltak med merkelappen »forebygging« er mange og forskjellige, diskusjoner om virkninger peker i ulike retninger og begrepet selv er det vanskelig å få klarhet i, det blir brukt på forskjellige måter, for ulike formål. Slike iakttagelser var bak-grunnen for at IS tok for seg dette temaet.

Men selv om begrepet er vanskelig å få tak på, har IS funnet frem til noen avgrensede kjennetegn som kan sirkle det inn: det er et samfunnsmessig, offentlig fenomen (i motsetning til uformelle tiltak i privatlivet); det bygger på teorier om samfunnet og/eller

menneskets utvikling; det gjennomsyres av spenningsforholdet mellom individ og samfunn; hvilke former for forebygging som tas i bruk henger også sammen med rådende maktforhold; og det bidrar til samfunnets ideologiproduksjon (s. 17-18). Disse temaer går igjen i diskusjonene i boka.

I sin form varierer boka mellom det refererende og diskuterende. I kapittel 2 går IS gjennom ulike elementer som forebygging består av: målet for tiltaket; de som setter i verk tiltak, aktører og de som utsettes for tiltak, objektene, og enda en part, ofrene; tidsperspektiv, kort eller langt, er også med. Dette kapitlet er det mest refererende. Forfatterens stemme er ikke så tydelig tilstede. Det kunne den vært, fordi den ville gitt mer kontur til fremstillingen. Men kapitlet fungerer godt som oversikt og grunnlag for de mange diskusjonene som IS tar opp i de følgende kapitlene.

Kapittel 3 er en slags forebyggingens idehistorie, kort selvsagt, men likevel fullt ut tilstrekkelig til at leseren får et historisk blikk på temaet. IS viser hvordan tanken om forebygging som ble nevnt så vidt på 1500-tallet, fikk stor betydning med opplysnings-tiden, fra 1700-tallet og utover, fordi den passet med tidens tenking. Og nettopp slik, tilpasset ulike tiders tenking og ideologier, endret forebygging karakter. IS nevner flere forutsetninger for tanken om forebygging, og en av dem var naturvitenskapen og medisinen, som lånte ut sin tenkemåte til sosiale hendelser. Dette kapitlet fungerer slik historiske kapitler bør: til opplysning om hvordan situasjonen var tidligere, til å se linjer frem til våre dager og som et speil for vår egen tid, slik at leseren stadig nappes i jakkeermet: er det ikke noe av det samme som skjer i dag? Det gjelder flere temaer, som spenningen mellom hensynet til individ og samfunn, og tidligere tiders tanker om kontroll. *Kontroll av de acosiala* heter et av avsnittene. Men hva er det vi holder på med i dag? Og det gjelder spørsmål om bruk av tenkemåte og metaforer, som den medisinske, for er det ikke slik at den fortsatt er en del av vår tar-for-gitt tenkemåte som vi sitter innesperret i? Eller låner vi tenkemåter fra andre felter, eventuelt hvilke? *Några historiska förgångare* heter kapittel 3 optimistisk, men tro om ikke flere av dem går lys levende omkring i dag.

Det hadde vært interessant om IS hadde tatt dette temaet opp til diskusjon her og brukt den historiske delen til å stille spørsmål tydeligere til oss og vår tid: hvordan er situasjonen i dag? Hun tar opp flere av temaene andre steder i boka, men likevel hadde det vært interessant å få vite tydeligere hva IS tenker om linjen mellom fortid og dagens situasjon på disse områdene. Dette er en liten innvending, og mest et ønske om å høre hva IS har å si. Noen av de historiske temaene er også tydelig diskutert når det gjelder dagens situasjon, for eksempel forebygging i forhold til politisk nytte. Her, i historisk sammenheng, sier IS treffende: »[...] *preventionen är visserligen rationellt motiverad men bedrivs inte rationellt*« (s. 79), som hun følger opp i senere diskusjoner.

Kapittel 4 er kalt *Metoder och modeller*. Det tar opp mer interessante temaer, synes jeg, enn det overskriften gir sitt forsiktige løfte om. Her gir IS et verdifullt bidrag til å sortere tankene og diskusjonen om forebygging med utgangspunkt i en firefeltstabell (s. 88). Den deler forebygging inn i tiltak rettet mot individ eller omgivelser; med sikte på kontroll eller individets velferd. IS stilte som krav til typologiens hoveddimensjoner at de skulle romme følgende fem momenter: aktuelle trender og historisk utvikling; gjøre forbindelsen mellom prevensjonsmodeller og samfunns- og menneskesyn tydelig; ta hensyn til inndelinger som er relevante for forskjellige myndigheter og andre aktører; den skal være empirisk fundert og analytisk forsvarlig; samt at den skulle romme tiltak som hadde betydning for lovbrudd, uansett om de var tilsiktet eller ikke (s. 85-86).

Firefeltstabellen sorterer stoffet på en god måte, og IS bruker den til å diskutere nyanisert og innsiktsfullt ulike sider ved de fire hovedtypene av forebyggingstiltak, ikke minst hvilke problem de bærer med seg. Dette gir oversikt til fremstillingen slik at leseren hele tiden vet hvor i diskusjonen hun befinner seg. Hvilket felt kan dagens forebygging plasseres inn i? IS beskriver endringer i siste tids utvikling, i verden og i Sverige.

Innledningen i dette kapitlet er en tankevekker som tar opp helt grunnleggende spørsmål om sammenheng eller mangel på sammenheng mellom tiltak og virkning, og mellom tiltak og det vi ser som årsak - hva kom først? Hvordan kan vi vite om et tiltak virker forebyggende slik vi hadde tenkt? Skyldes det en sammenheng, det vi ser av samvariasjon mellom to fenomener? Og om vi ikke ser noen samvariasjon, er det likevel en sammenheng? Hva med virkninger av forebyggende tiltak som ikke er ønsket, klarer vi å se dem, klarer vi å hekte dem til våre velmente tiltak? Dette er spørsmål som så altfor sjelden tas opp, men i denne boka blir de det.

Det neste kapitlet, nr. 5, handler også om spørsmålet om hva som skal regnes som virkning og hva det kan passe å utnevne til årsak til lovbrudd, men nå i sammenheng med rådende maktforhold. De har betydning for hva som skal sees som gyldige og relevante forebyggingstiltak, for hva vi ser som virkninger og årsaker. Nettopp ved å vise hvordan elementene i forebyggingsbegrepet kan settes sammen på utallige måter, lik byggeklosser, viser IS tydelig hvordan tidens politikk har mulighet til og faktisk preger forebyggingen - tanker så vel som tiltak.

IS tar opp enda en side i denne diskusjonen: hva med tiltak som ble startet opp (delvis) med den begrunnelsen at de skulle forebygge lovbrudd - som så legges ned - hvordan begrunnes det? Ikke at noen har til hensikt å fremme lovbrudd, det er ikke det. Men hva er det da? Slik bringer IS diskusjonen om forebygging mye lenger enn det som er vanlig, og hun åpner for videre refleksjoner: Hva er det med dette begrepet, dette fenomenet, som bringes inn på scenen til full applaus og begeistring, for så straks etter å skyfles ut bak scenen. IS får en til å tenke at forebygging - det er relevant i myndighetenes argumentasjon bare så lenge det går sammen med andre interesser, forebygging er ikke viktig i seg selv i politikken og administrasjonens verden. Så hva er det da som bestemmer?

Spør Foucault, for eksempel, og han ville vel si: det handler om kontroll, mer kontroll, i bunn og grunn og alltid dette, så hvis tanken om forebygging kan bidra til kontroll, så brukes det. Forebygging er bare en idé, et cellofanpapir du kan pakke inn noe annet i så det ser penere ut. Om noe annet er mer egnet til å øke kontrollen, griper man til det.

Kanskje IS vil være enig, iallfall peker hun på at tiltak som går under hattebetegnelsen forebygging er endret fra å være samfunns- og støttepreget til å bli mer kontrollpreget på 1990-tallet. Det er noe annet som har hendt samtidig. Forebygging er krympet, den når kortere nå, både i tid og antall personer, enn bare for et par år siden. Samtidig skal den, slik vi også forlanger av vaskemidler (så ingen kan komme og si at vi ikke er konsekvente) ha en raskere og sterkere virkning. Mer effektivt skal det være. Hva dette (selvfølgelig) kravet henger sammen med? Av IS' beskrivelser går det frem at forebygging er blitt tilpasset kommunal budsjettstyring, kolonisert av politikken og administrasjonens tenkemåter (et tema som Henrik Tham også er inne på, fra en litt annen synsvinkel i »Lag & ordning som vänsterprosjekt? Socialdemokratien och kriminalpolitiken » I: Antologi. 8 refleksjoner om kriminalpolitikk. Brå-rapport 1999:9. Brotsförebyggande rådet, Stockholm 1999.).

Dette kapittel 5 heter *Inverterad prevention*, jeg skriver det på svensk for jeg er usikker på meningen. Min norske fremmedordbok sier at det betyr omvendt eller forvrent, to forskjellige meninger. Begge ser ut til å passe.

IS har vært inne på etiske spørsmål blant annet i det historiske kapitlet. I kapittel 6 *Etiske problem* er dette hovedsaken. Her er nok av spørsmål å ta fatt på. Diskusjoner fra tidligere kapitler om at forebygging ikke alltid minsker forekomst av lovbrudd og konflikter, tas opp her i et etisk perspektiv. At forebygging fremstår som nøytralt, som å være til alles beste, gjør at vi ikke ser omkostninger, både for grupper som merker kontrollens bakside og ved at rettssikkerhetsgarantier ikke gjelder. IS sammenlikner forebyggingstiltak med tenkingen på andre områder, og forebyggingen kommer ikke heldig ut. Det burde lære av rettsapparatet, med sine rettssikkerhetsgarantier som maner til forsiktighet; og fra forebygging av farer på arbeidsplasser, hvor man retter oppmerksomheten mot omgivelsene og prøver å forebygge risikofaktorer her, fremfor å legge ansvaret på individet.

I diskusjonen av forebygging - både de konkrete tiltakene og begreps betydning - avslutter IS med å si at ikke bare tiltakene, men også begrepet har sin betydning og er med på ideologiproduksjonen og den kulturelle reproduksjonen. På hvilke måter? IS forsvinner litt for meg i diskusjonen på dette punktet. Forslag til å gå videre på denne linjen kunne kanskje være: fordi det befester oppfatningen av at handlinger er lovbrudd av egen kraft og definisjon, ikke resultat av våre kulturelt og sosialt bestemte definisjoner. Forebyggingsbegrepet befester tanken om at det går an å utrydde lovbrudd, det er noe vi kan bli kvitt, på linje med lus og lopper. Nettopp slik er denne boka, den gir kunnskaper og innsikter, og med sin åpne, grundige og skikkelige måte å skrive og drøfte på, inspirerer den leseren til å gå videre på dette kronglete og vanskelige feltet.

Dette er en bok jeg vil si »Velkommen!« til, vi trenger slike arbeider i kriminologien som får oss til å tenke over redskapen vi bruker, begreper og resonnement, alt det vi tar for gitt, som plasserer sentrale begreper og tenkemåter i sin historiske sammenheng, og dermed gir oss del av vår historie. Den gir oss tenkerom, og viser med all ønskelig tydelighet at kriminologi er noe mer enn »en hjelpevitenskap for jussen« eller for sosialpolitikken, den går utpå noe mer enn bare å svare på spørsmål om kriminalitet øker eller ikke, om straff hjelper eller ikke.

Hedda Giertsen
Universitetet i Oslo

Ole Brink (red.): Voldtægtsofre. Håndbog for fagpersoner. Center for voldtægtsofre. Århus Universitetshospital. Århus, 2000.

Den første november 1999 ble Danmarks første voldtæktmottak åpnet ved Århus Amtssykehus - Center for voldtægtsofre. Dette senteret sikrer at voldtæktsofre i Århus Amt kun behøver å henvende seg ett sted for å motta hjelp i forbindelse med voldtekten. Senteret koordinerer arbeidet til de ulike faggruppene som er eller kan være involvert i en voldtæktssak. Ulike faggruppers arbeid med voldtæktssaker er temaet for boken som Ole Brink har redigert. Boken består av 6 korte artikler skrevet av representanter for de ulike faggruppene som involvert i denne typen saker. Målgruppen for boken er i følge forordet i første rekke personer som i egenskap av fagpersoner møter voldtæktsofre. Redaktøren som er lege ved voldtæktmottaket er selv forfatter av et innledende kapittel

som kort tar for seg det registrerte omfanget av voldtekt, samt forløpet til opprettelsen av voldtektsmottaket. I tillegg finnes det en artikkel som beskriver det tverrfaglige teamet ved mottakssenteret. En annen artikkel omhandler hvordan ofre for voldtekt bør mottas og ytes omsorg. De juridiske aspektene av voldtekt behandles i kapittel 4, mens kapittel 5 omhandler den medisinske undersøkelsen av offeret, og den sporsikring som skjer i forbindelse med dette. Den sjettede og siste artikkelen tar for seg de psykiske følgene av voldtekt. I tillegg inneholder boken en oversikt over nyttige adresser og referanser. Som appendix er det tatt med 6 ulike skjema som er aktuelle i forbindelse med undersøkelse av ofre etter voldtekt, og arbeid med voldtektssaker.

Boken er slik jeg er i stand til å bedømme det en nyttig håndbok for ulike faggrupper som kommer i kontakt med voldtekts ofre. Den er praktisk anlagt, artiklene er oversiktlige og skrevet uten bruk av for mange sjenerende faguttrykk.

Ragnhild Hennum
Universitetet i Oslo

NY LITTERATUR

Bonke, Jens & Connie Carøe: En forsterket indsats over for kriminalitetstruede børn og unge - en evaluering. SFI 01:9. Socialforskningsinstituttet, København 2001. ISBN 87-7487-667-8. 156 s. DKK 120.

Bonke, Jens & Lene Koføed: Længerevarende behandling af børn og unge i sikrede pladser - en evaluering. SFI 01:8. Socialforskningsinstituttet, København 2001. ISBN 87-7487-665-1. 140 s. DKK 110.

Brottsförebyggande rådet: Domstolsstatistik 2000. BRÅ-rapport 2001:14. BRÅ/Fritzes, Stockholm 2001. ISBN 91-38-31888-1. 45 s.

Brottsförebyggande rådet: Dödligt våld mot kvinnor i nära relationer. BRÅ-rapport 2001:11. BRÅ/Fritzes, Stockholm 2001. ISBN 91-38-31780-X.

Brottsförebyggande rådet: Kriminalstatistik 1999. BRÅ-rapport 2001:12. BRÅ/Fritzes, Stockholm 2001. ISBN 91-38-31886-5. 219 s.

Brottsförebyggande rådet: Kriminalstatistik 2000. BRÅ-rapport 2001:16. BRÅ/Fritzes, Stockholm 2001. ISBN 91-38-31890-3. 219 s.

Brottsförebyggande rådet: Kriminell utveckling. Tidiga riskfaktorer och förebyggande insatser. BRÅ-rapport 2001:15. BRÅ/Fritzes, Stockholm 2001. ISBN 91-38-31889-X. 50 s.

Brottsförebyggande rådet: Lupp - En lokal uppföljnings- & prognosprocedur i problemorienterat arbete mot brott. BRÅ-rapport 2001:13. BRÅ/Fritzes, Stockholm 2001. ISBN 91-38-31887-3. 80 s.

Brottsförebyggande rådet: Miljödriven utveckling - på gott och ont? Forskning om ekonomisk brottslighet. BRÅ-rapport 2001:17. BRÅ/Fritzes, Stockholm 2001. ISBN 91-38-31891-1. 48 s.

Das dänische Strafgesetz: vom 15.4.1930 nach dem Stand vom 1. Juli 2001 (Straffeloven / Deutsche Übersetzung und Einführung von Karin Cornils und Vagn Greve), 2. aktualisierte Auflage Iuscrim, Freiburg im Breisgau 2001. 187 s.